

Entrevista

Maria Perxés,

Maria Perxés i Santomà va néixer al mas Perxés (Agullana, Alt Empordà), el 26 d'agost de 1927. Amb la Guerra Civil la família es va veure obligada a marxar del mas. La renúncia forçada a la calma i la seguretat quotidianes va afectar només relativament aquella nena de nou anys que, avesada al joc amb els germans i al contacte amb la naturalesa, descobria, voltada d'amics i familiars, el caire lúdic permanent d'una situació anòmala, sense escola ni horaris pautats. Mentrestant, el mas Perxés, en mans de la Generalitat, va ser testimoni, durant els darrers dies de gener i els primers de febrer de 1939, d'un episodi amarg de la història: l'exili. Pompeu Fabra, el president Companys o Mercè Rodoreda, entre altres polítics, escriptors i intel·lectuals, van passar al mas Perxés les seves darreres hores a Catalunya abans d'emprendre el penible i incert camí de l'exili.

—Va néixer a l'Empordà?

—Sí, al mas Perxés, al terme d'Agullana, molt amunt, gairebé a tocar de França, un 26 d'agost.

—Quins records té de la seva infantesa al mas Perxés?

—Vaig passar tota la meva infantesa al mas, fins que va venir la Guerra Civil. Som cinc germans. Es pot dir que jo no vaig jugar a nines o a cuinetes com la meva germana gran. M'atreia molt més anar al camp, sortir a fora. A l'hivern anàvem a veure l'aigua glaçada, a l'estiu corriem pels boscos, buscàvem fruites... Hi anava amb el

meu germà, que té un any i mig menys que jo. Eren uns anys de contacte constant amb la naturalesa.

—I on va fer els primers estudis?

—Quan érem petits, abans de la guerra, el vicari del poble venia al mas i ens ensenyava les beceroles; vam aprendre a llegir en castellà. Més tard, durant la guerra, vam anar a l'escola del poble. Jo tenia nou anys, però recordo perfectament la mestra, Francesca Vidal, que em vaig estimar molt, i recordo també les companyes. Les primeres lletres en català, les vaig aprendre a l'escola d'Agullana.

ANNA M. VELAZ

FOTOS: TORNER

els llibres, la gent i el país

—Com va viure la Guerra Civil?

—Amb la Guerra Civil tot es va interrompre. Ens van treure del mas. Recordo perfectament el dia que va pujar el comitè d'Agullana i ens va dir que en vint-i-quatre hores havíem de deixar la casa. Primer, vam anar al mas Genís, entre Agullana i Darnius, on vivien unes noies molt simpàtiques. Tota aquella família amiga ens estimava molt. De fet, ja solíem anar-hi, amb la mare, a passar la tarda dels diumenges. El trasbals de deixar la casa em va afectar relativament, perquè als nou anys veus les coses des de la teva òptica d'infant. Al mas Genís també s'hi

van refugiar uns oncles nostres. Les criatures no érem conscients del drama de la guerra. Era un entremig de festa i de situació anormal, no anàvem a escola, ens ho passàvem bé. Era la primavera del 38 i ens hi vam estar tot l'estiu, fins al setembre.

Després ens van dir que ens havíem de desplaçar a 70 quilòmetres de la frontera pel fet de tenir un fugitiu a la família; el meu pare, amenaçat de mort, es va exiliar i després es va passar a l'Espanya *nacional*. La família va decidir anar a Tossa de Mar, on vivia la nostra àvia paterna. Hi ha algunes dates i xifres —com aquesta— que recordes sempre.

A Tossa hi havia refugiades unes monges de la Presentació, filles del poble, que ens van continuar fent classe a tots els germans tot aquell hivern; hi vam arribar la tardor del 38 i ens hi vam estar fins al 8 de febrer del 39.

—I quan van tornar a Agullana?

—El mateix febrer del 1939. Aleshores, ens havíem de preparar per fer el batxillerat a l'Institut Muntaner de Figueres. La preparació per a l'examen d'ingrés, la vam rebre de Concepció Papell, germana del senyor Antoni Papell, un professor de litera-

Fer país entre llibres

Després de la guerra, la jove Maria va demostrar la seva constància i el seu sentit de responsabilitat, primer en els estudis secundaris a l'Institut de Figueres i a les Franceses -calia remuntar el retard causat pels tres anys de guerra- i més tard a Barcelona, a l'Escola de Bibliotecàries, on en aquells moments es respiraven espumes d'obertura i de catalanisme com a reminiscència d'un passat culturalment prestigiós. En aquell marc va descobrir tota la dimensió de la cultura catalana, menystinguda o ignorada per la dictadura franquista.

A la Biblioteca de Figueres, Maria Perxés va desenvolupar amb rigor i entusiasme, durant quasi quaranta anys, una admirable tasca professional en favor de les persones i la cultura. El seu pas per la Biblioteca Fages de Climent -fogar de contacte entre intel·lectuals i artistes en les dècades dels seixanta i setanta- li ha procurat sinceres i gratificants relacions d'amistat. Només la seva discreció i la seva modèstia li han impedit recollir per a la posteritat en forma de llibre de memòries aquell doll de vivències i d'anècdotes sobre la vida cultural comarcal i ciutadana.

Avui gaudeix serenament d'una jubilació plena d'activitat i sent satisfacció perquè els papers de la Generalitat republicana, conservats durant anys al mas Perxés, ja són al Parlament de Catalunya. Els 179 documents, aplegats en vuit arxivadors, es troben, des del passat mes de maig, al lloc que els correspon.

tura figuerenc molt reconegut i estimat. Baixàvem d'Agullana a Figueres dos o tres cops per setmana, en un auto de línia estropellat. Vam treure matrícula. Recordo molt bé la Figueres d'aquell temps. Tenia cap a dotze anys quan vaig començar els estudis secundaris.

-Com recorda aquells anys d'estudiant?

-Les meves germanes i jo estàvem internes a les monges de la Presentació i anàvem a l'Institut per a les classes, de manera que fèiem la nostra vida d'estudiants entre un centre i l'altre. Amb les monges, teníem les nostres hores d'estudi i alguns professors que venien de fora a fer-nos classe, com el professor de llatí, que era el rector de Vilabertran. El Sr. Cuadras, professor de matemàtiques de l'Institut, també ens venia a donar classes a les Franceses. Estudiàvem molt. Érem molt disciplinades.

-I vostè es va decantar per les lletres ...

-Sí. Tot i que el meu pare tenia la idea que les seves quatre filles fossin farmacèutiques... i de quatre no n'hi va haver cap que ho fos. A mi m'agradaven molt els llibres i amb una amiga, la Montserrat Soler Puntonet, ens vam plantejar fer la carrera de bibliotecària i ens vam presentar per ingressar a l'Escola de Bibliotecàries. Vam fer el cèlebre examen d'Estat. El vam passar amb èxit. Per gust vaig fer aquesta carrera. Vaig pensar que era molt interessant i no excessivament llarga; llavors durava tres anys. L'Escola de Bibliotecàries era al carrer Hospital i abans de la guerra havia tingut com a professors els millors intel·lectuals del moment, com Jordi Rubió i Balaguer, que també n'havia estat director. Quan jo hi vaig estudiar, encara que ja era una altra època, també hi venien conferenciant destacats.

Aleshores jo vivia a Barcelona, en una residència de les Teresianes, al passatge Mercader, on em vaig trobar amb noies de Figueres, la Maria del Carme Guasch, per exemple, que després va ser una escriptora reconeguda. Estàvem de costat a la sala d'estudis i ens vam fer molt amigues.

-En aquells anys de postguerra, es respirava una certa obertura a l'Escola de Bibliotecàries, reminiscència del que havia representat aquella institució?

-Exactament. Va ser en aquells moments, a l'Escola de Bibliotecàries, quan em vaig adonar del que havia representat el franquisme per a la cultura catalana i el retard que va representar la dictadura. Vaig conèixer la col·lecció Els Nostres Clàssics... Vaig adonar-me de com estava col·lapsada la cultura catalana... Aquest sentiment es respirava en aquells moments a Barcelona.

A l'Escola de Bibliotecàries, hi havia una espurna de llibertat. Ens parlaven de Rubió Balaguer i de Rubió i Ors i dels personatges que havien estat tan significatius per a l'Escola. Fèiem sortides. Vam visitar Lola Anglada a Tiana. Ens movíem una mica en aquest ambient cultural català.

-I en acabar la carrera retorna a l'Empordà per exercir com a bibliotecària?

-Encara érem a l'Escola i ja ens venien a buscar per si volíem treballar. A mi em van oferir feina en uns laboratoris importants, com a bibliotecària, és clar, però vaig estimar-me més retornar a l'Empordà. I m'ho vaig prendre amb calma. Vaig passar l'estiu a Agullana. Vaig anar a Palma, on vivia un meu oncle, Joan Pons Marquès, que formava part del món intel·lectual mallorquí d'aquell moment; era arxiver de l'Arxiu de Palma de Mallorca i amic de l'escriptor Joan Estalrich. Vaig treballar unes setmanes amb aquest

«Jo tenia 9 anys, però recordo perfectament el dia que va pujar el comitè d'Agullana i ens va dir que en vint-i-quatre hores havíem de deixar el mas»

oncle, que era escriptor, poeta i molt catalanista. Té un llibre publicat de poesia. Era molt amic també de Joan Coromines i de Francesc de Borja Moll, estava molt vinculat a la cultura catalana mallorquina.

I mentrestant, a Figueres s'havien quedat sense a penes bibliotecàries. De seguida em van demanar si m'hi podia incorporar i la primavera del 1953 vaig començar a treballar a la Biblioteca Popular de Figueres.

—Com recorda aquella primera etapa professional?

—Tots els anys que vaig treballar-hi em van ser sempre molt agradables, m'hi vaig sentir molt bé, molt valorada i molt apreciada pels lectors. Em vaig anar introduint en el món cultural figuerenc. Les biblioteques d'aquells moments no es poden comparar amb les d'ara, perquè érem pobres i alegres i teníem poquíssims mitjans, però era una cosa molt

humana i amb un contacte personal potser més intens que ara.

De seguida es van convocar oposicions a la Diputació i les vaig treure. Aleshores, la directora era la Rosa Corones, però les feines eren compartides totalment.

—I amb el temps vostè va ser nomenada directora?

—Sí. Això mateix.

—Com era la biblioteca l'any 1953, quan vostè hi arribà?

—Amb la guerra, la Biblioteca havia sofert un bombardeig i una part de l'edifici estava tancat. No teníem calefacció. Teníem unes estufes de llenya que feien un fum horrorós. L'edifici tenia l'estructura antiga de les biblioteques que havia fet dissenyar Eugeni d'Ors, que semblaven temples grecs. Després es va enderrocar per fer-la nova.

—I els llibres, com s'havien conservat durant la guerra?

—Crec que no es van moure del local, però amb la guerra se n'havien perdut. Hi havia hagut una expurgació. Els catàlegs havien estat fets per l'anterior bibliotecària i, naturalment, els vam conservar. Entre els llibres expurgats n'hi constaven sobre sociologia catalana, independentisme, catalanisme; sobretot obres de caire polític i també d'algun escriptor francès que figurava en l'índex de llibres prohibits; una cosa que avui ja ens resulta tan arcaica, en aquell moment encara era vigent.

Els volums que estaven en el fitxer de llibres expurgats van desaparèixer, vam intentar esbrinar on havien anat a parar, però no ho vam poder saber mai.

En aquells moments ja es duia un llibre de registre. Quan un volum es perdia es donava de baixa i s'hi posava la causa de la seva desaparició.

Sempre portàvem un control estricte dels llibres que havien entrat i dels que s'havien donat de baixa, era una cosa molt manual. Cada any fèiem una memòria on constaven els uns i els altres. I també es portava un diari de la Biblioteca.

—Aquest fitxer és un document valuós per saber els llibres que la dictadura va prohibir.

—Sí. I és un material molt important per a una futura història de la Biblioteca.

—El fons bibliogràfic de la biblioteca de Figueres destacava en algun aspecte?

—Sí, era molt important la col·lecció local. Quan vaig entrar ens ho van inculcar molt: «Dels temes generals d'Espanya o d'Europa, hi haurà gent que se n'haurà preocupat, però els temes d'aquí, som nosaltres qui tenim l'obligació d'arxivar-los i guardar-los». Realment, era un fons molt interessant. Molta gent se'n servia. També hi havia una hemeroteca important, que s'ha consultat molt.

Es conserva força obra del temps de la República i d'abans. Vam estar de sort, perquè la gent que hi vam treballar ens vam adonar de la importància que tenia aquell material i el vam anar conservant i arxivant. Per exemple, es conservava l'arxiu fotogràfic de Rubaudonadeu, que ara ha estat tan divulgat. Donàvem molta importància a la col·lecció local, o sigui, els llibres de tema empordanès o escrits per gent de l'Empordà.

—Al voltant de la Biblioteca s'aglutinava una part de l'ambient cultural a la Figueres dels anys seixanta?

—Sí. A part dels lectors, hi venien intel·lectuals i artistes: Santos Torroella —molt interessat pels temes dalinians—, Joaquim Bech, Ramon Reig... Dalí no recordo que hi vingés mai, però sí, en canvi, Gala, la seva dona, a buscar-li algun llibre.

Recordo molt bé Fages de Climent. Venia molt a la Biblioteca i quan arribava havíem d'estar uns minuts per ell, l'havíem d'instal·lar,

donar-li paper i bolígraf... Es posava a escriure i després et cridava i et preguntava: «Què et sembla aquest epigrama?». A mi me'n va fer un, i també un sonet magnífic.

D'aquells moments recordo també les trobades amb Joan Sibecas, Felip Vilà, el mateix Fages... Moments inol·lidables. En tinc un record immillorable. Llegíem, escoltàvem música...

Al començament dels anys seixanta vaig conèixer Montserrat Vayreda i vam iniciar una amistat que va durar tota la vida. Ella ja havia publicat *Entre el temps i l'eternitat*. Ens va presentar una amiga comuna i ens vam fer molt amigues. La Montserrat era una persona molt oberta; de seguida m'hi vaig sentir bé i vaig formar part d'unes tertúlies que fèiem cada vespre a casa seva amb amics pintors i escriptors. Jo estava encantada de participar-hi. Per a mi ha estat una amiga inestimable, que no podré oblidar mai; era una persona tan completa, tan franca i al mateix temps tan intel·ligent! A tot arreu on

«Va ser a l'Escola de Bibliotecàries on em vaig adonar del que havia representat el franquisme per a la cultura catalana i el retard que va comportar la dictadura»

anàvem era el centre d'interès. Duia una vida intensa, però era molt generosa i volia que els amics en participéssim i en gaudíssim de la mateixa manera que ella en gaudia.

—Què li recorden les paraules «àngel sense ales»?

—Evidentment són de Montserrat Vayreda. Durant aquests últims vint-i-sis anys que vam viure tan a prop —ella vivia al setè i jo al sisè del mateix immoble— la nostra amistat es va fer més intensa i els darrers cinc anys —després de l'operació tan seriosa que va haver de patir la Montserrat—, vaig estar pendent d'ella i de la seva malaltia. A mi no em costava cap esforç, però ella sempre me'n donava les gràcies. Per això va voler dedicar-me l'*Antologia* i agrair-m'ho públicament amb aquesta dedicatòria poètica. De Montserrat Vayreda vaig aprendre moltes coses, i totes positives.

—A la Biblioteca va tractar també altres escriptors?

—Sí, em vaig relacionar molt amb M. Àngels Anglada. Quan havia escrit una obra ens portava el mecanoscrit o el manuscrit. Ens deia: «Sempre es guardarà més bé aquí». Ella també se l'estimava, la Biblioteca.

—Remarcaria algun autor o autora que hagi estat injustament oblidat i que calgui reivindicar?

—Potser el més oblidat ara és Jaume Maurici. Estimava molt Figueres. S'hauria de fer un estudi exhaustiu de la seva persona i de la seva obra. Havia estat un dels fundadors de la Biblioteca i també de la publicació *Alt Empordà*. Jo li duia a casa seva els exemplars que em demanava, quan en volia veure algun, ja que amb la dictadura de Primo de Rivera s'havia vist obligat a destruir els seus.

—La lectura ha estat i és una de les seves majors aficions? Quins autors li ha agradat llegir?

—He llegit molt i ho continuo fent. Primer, els empordanesos. He procurat conèixer-los, tant les obres en prosa com la poesia. A través de Montserrat Vayreda vaig conèixer Víctor Català —vam anar a visitar-la i em va dedicar un llibre—, i Josep Pla, amb qui vaig tenir una relació molt viva. Alguna vegada, també ell havia vingut a la Biblioteca.

—I escriure no l'ha temptada mai?

—A escriure, no m'hi he atrevit mai. Potser algun dia escriuré alguna cosa sobre la meua família...

—Com veu les biblioteques actuals?

—Un dels aspectes positius d'ara és que tenen molts més mitjans, tant per adquirir llibres com per fer la feina. La informàtica ha revolucionat totalment l'organització de les biblioteques. En aquell temps et venien a consultar sobre un tema, els ajudaves i acabaves fent-te amiga de la persona que feia la recerca.

—La bibliotecària era, doncs, un puntal per als investigadors?

—I tant! Jo havia arribat a conèixer pràcticament tots els llibres de la Biblioteca. N'hi havia que eren molt consultats, com l'*Alt Empordà* d'Albert Compte, el *Llibre de Figueres*, d'Eduard Rodeja, els llibres de Miquel Galobardes sobre la història de Vilabertran i Peralada... Eren llibres emblemàtics.

—Pensa que s'hauria de conservar l'edifici de l'antiga biblioteca pública de Figueres?

—Jo penso que sí, que s'hauria de respectar. A més de ser molt cèntric, està ben conservat. Era obra de l'arquitecte Masramon. Es va ampliar, s'hi va fer un altre pis, s'hi va posar ascensor... per a nosaltres va funcionar. No fa pas molt, s'hi van fer unes aules per impartir cursos. De vegades ens queixem de la manca d'espais per a usos culturals i en tenim de totalment desestimats. Crec que encara té moltes possibilitats. Em sabia molt greu que desaparegués.

—**Maria, tornem a la casa on vostè va néixer i créixer: el mas Perxés d'Agullana, un lloc rellevant en la història de l'exili català...**

—Des de la Generalitat de la República, preveient els moments difícils, es va buscar una masia en un lloc adient, a prop de la frontera francesa, per traslladar-hi els intel·lectuals més vinculats a la Generalitat i els que formaven part de la Institució de les Lletres Catalanes. Quan els van dir des de Barcelona que ja era qüestió de deixar-ho tot i anar-se'n cap a l'exili, es van dirigir cap al mas Perxés. S'hi van reunir escriptors i polítics: Pompeu Fabra, Pau Vila, Mercè Rodoreda, Carles Soldevila, A. Rovira i Virgili, els germans Pi i Sunyer, Anna Murià i Serra Hunter, entre molts d'altres. Els primers dies, s'hi devien trobar relativament còmodes, perquè eren pocs, però després s'hi va anar aplegant molta gent.

Nosaltres ja érem fora i el mas estava totalment en mans de la Generalitat de Catalunya. Els últims dies, la situació va anar empitjorant i llavors hi va anar arribant gent molt diversa, però sempre gent civil i en cap moment militars. Companys s'estava al mas de Can Descalç, a Darnius, i es veu que se sentia sol. «A mas Perxés hi ha tots els escriptors, potser estareu més bé allà, estareu més acompanyat», li van dir, i s'hi va traslladar. Hi va coincidir amb José Antonio Aguirre, president del Govern basc.

D'aquells dies previs a l'exili, hi ha anècdotes de Companys: quan va arribar al mas Perxés, tothom estava relativament tranquil; havien deixat els cotxes davant de la casa... Companys els va dir: «Però què feu aquí? Sembla que hàgiu vingut a fer una fontada, camufleu els cotxes, que si els veuen ens poden bombardejar!». El president Companys estava retirat en una part del mas, una mica aïllat del gruix de

l'altra gent, tenia la seva habitació i una llar de foc. I quan volia baixava a conversar amb els altres...

—**Quant de temps van estar al mas abans d'emprendre el camí de l'exili?**

—Alguns només un parell o tres de nits i els que hi devien estar més, quatre o cinc dies. Arribaven allà com podien, amb aquell cèlebre bibliobús del qual

s'ha parlat tant. Després van passar per la frontera del Portús criatures i dones, d'altres van anar a peu, pel dret, per la Vajol i les Illes. En el despatx del meu pare, que avui és la biblioteca, varen fer l'última sessió de la Institució de les Lletres Catalanes, allà van signar l'acta. I això és històric. Aquesta última acta feta al mas Perxés es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

«En el despatx del meu pare, que avui és la biblioteca del mas Perxés, varen fer l'última sessió de la Institució de les Lletres Catalanes; allà van signar l'acta. I això és històric!»

—Això era a l'hivern del 1939?

—Sí. Hi van arribar a final de gener i els primers dies de febrer van passar la frontera.

A part de tota la gent allotjada al mas, a les quadres i als baixos van instal·lar peces del tresor artístic de Catalunya. Sembla que hi havia el Crist de Lepant... Els que han escrit sobre això —Ferran Soldevila, Rovira i Virgili...— diuen que hi havia molts retaules gòtics embalats, recolzats a les parets, obres d'art que havien estat traslladades amb autobús. Segurament aquest tresor no va passar la frontera. Se n'havia fet un inventari i sembla que els Mossos d'Esquadra ho van entregar a representants de les tropes de Franco. D'això, nosaltres ja no vam pas trobar absolutament res.

—Però el que sí van trobar va ser documentació de la Generalitat republicana, que avui ja es troba al Parlament de Catalunya. Com va anar aquell episodi històric?

—No se sap com van quedar-hi aquests documents, allà. No se sap si hi van romandre perquè no van tenir temps de carregar-los, si va ser impossible fer-ho perquè portaven excés d'equipatge, si el que n'era encarregat va negligir-ho... Això no se sabrà mai. Estaven ficats en unes caixes de fusta que jo sempre vaig veure totes esventrades, totes fetes malbé. Van quedar en un recinte annex, que era la capella; justament, se n'havia ensorrat el sostre quan la columna Lister va fer explotar un edifici annex a uns cent metres de la casa. Aquells documents van quedar allà enmig de tota mena de coses: cadires trencades, mobles desballestats, un piano tot malparat... Ho vam mirar una mica per sobre, semblava que era cosa molt burocràtica, vam donar-hi una importància relativa i els vam guardar durant anys. A nosaltres, no se'ns hagués acudit

mai cremar-los o llençar-los, perquè ja sabem el valor que té la documentació. En aquells moments tampoc no podies fer res. Quan vam començar la restauració del mas, la meva intenció ja era de recopilar tots aquells papers que havíem guardat tants anys i demanar on ho havíem de lliurar.

L'any 2000, un equip de TV3 coordinat per Montserrat Besses va fer un magnífic reportatge sobre Companys i van venir al mas Perxés. Quan els vam mostrar aquests documents, es van posar en contacte amb la gent de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que de seguida van pujar al mas. Vaig parlar amb el senyor Sans Travé, una persona molt agradable, que hi va tenir molt d'interès. Li vaig dir que estàvem molt contents de lliurar aquests papers i que per fi recuperessin el seu lloc. Per cert, entre la documentació hi van quedar algunes cartes nostres, que el senyor Sans Travé, molt amablement, ens ha retornat perquè les incorporem al nostre arxiu.

També va venir la persona encarregada de l'arxiu Tarradellas. Vull dir que tots hi van mostrar molt d'interès. Des de l'any 2000, els documents ja eren a l'Arxiu Nacional. I ara, un cop els han tingut restaurats, els han llegit, els han catalogat, han vist que era documentació del Parlament de Catalunya. Per això es va fer aquesta segona entrega —presidida pel president del Parlament, Ernest Benach— a la qual van voler que la família hi assistís. L'Arxiu Nacional de Catalunya ja ens havia atorgat un diploma, fins i tot ens havien restaurat uns pergamins i nosaltres ja quedàvem totalment satisfets. Aquest darrer acte de reconeixement ha estat de més a més per a nosaltres, una sorpresa. Estic molt contenta que aquests documents contribueixin a la recuperació de la memòria històrica. Vet aquí la història d'aquests papers. Ara són al lloc que han de ser. I completen la història de Catalunya.

Anna M. Velaz Sicart

